

УДК: 94(477)“17/19”+94(438)

ЧУБИНА Т.Д.

Черкаський державний технологічний університет

Чубіна Тетяна Дмитрівна (1972 р.н.). У 1994 р. закінчила з відзнакою історичний факультет Кіровоградського державного педагогічного інституту імені В.К. Винниченка. Кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету, автор близько 50 наукових публікацій. Основна проблема дослідження – *Становлення та розвиток національних меншин та механізм формування національних діаспор, роль особи в історії.*

ТЕАТР ПОТОЦЬКИХ У ТУЛЬЧИНІ: ОСНОВНІ ВІХИ

У статті мова йде про історію заснування, становлення та розвитку театру Потоцьких у Тульчині. Цей театр займав значне місце в переліку приватних театрів, що діяли в другій половині XVIII і на початку XIX ст., став інструментом і формою пізнання та усвідомлення феномена людини, виразу ідеалів людської спільноти, відображення політичного устрою, ідеологічних вчень.

In article the question is a history of the basis, becoming and development of theatre of Pototskys in Tulchin. This theatre took a significant place in the list of the private theatres working in second half XVIII and in the beginning of XIX centuries, became the tool, the form of knowledge and judgment of a phenomenon of the person, expression of ideals of a human generality, reflection of a political system, ideological doctrines.

Сучасний стан розвитку української історичної науки обумовлює необхідність проведення комплексного дослідження історії приватних магнатських театрів, що діяли на території України. Як уже зазначалось – в українській та зарубіжній історіографії майже невивченим залишається питання про виникнення та трансформацію польських приватних театрів. У працях А. Веселовського [1], І. Полевого [2], Н. Петрова [3], Д. Антоновича [4], Р. Соболя [5], С. Баженової [6] та ін. [7] лише окремі аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення.

В 2004 р. у Варшаві відбулася Міжнародна наукова конференція на тему “Участь поляків в українській літературі, культурі і науці та українців – у літературі, культурі і науці польській”. Ростислав Пилипчук у доповіді “Поляки в українському театральному процесі і українці – в польському” наголосив на взаємності польських і українських впливів народних лицедіїв, які мігрували на суміжних

етнічних пропозиціях, підкреслив факти привнесення поляками релігійної драми на Україну наприкінці XVI – у першій половині XVIII ст., відзначив вплив польської драми на виникнення українського театру, звернув увагу на вплив польських придворних магнатських і поміщицьких театрів та українській етнічній традиції XVIII ст. на появу садибних театрів українських поміщиків XVIII – на початку XIX ст., відзначив участь українського селянства у діяльності цих аматорських театрів. Окрему увагу доповідач приділив приватній польській театральній антрепризі, яка вперше з’явилася в 1780 р. у Львові, а до кінця XVIII ст. поширились на Правобережній Україні, відзначив роль польських, а з 30-х років XIX ст. польсько-російсько-українських антреприз у процесі становлення українського професійного театру [8].

Тульчинський театр Станіслава Щенсного-Потоцького в переліку приватних магнатських театрів, що діяли в другій половині XVIII і на

початку XIX ст., займає значне місце. Дані про цю сцену занадто мізерні. Тому тематика даного наукового дослідження є своєчасною та обґрунтованою. Переклад польських джерел автор робив самостійно.

Обираючи своїм місцезнаходженням Тульчин, Станіслав Щенсний-Потоцький заклав тут резиденцію людини, гідної члена гордого роду Piławitów, нащадка і спадкоємця одного з найпотужніших польських магнатів. Незабаром після тульчинського рішення Потоцького архітектор Лакруа приступив до будови палацу. Крім палацу, з обох боків було розміщено оранжерею. В 1782 р. остаточно завершили будувати тульчинський театр Станіслава Щенсного-Потоцького, який і буде предметом дослідження даної наукової розвідки.

Багатим і розкішним було обладнання тульчинських покоїв. Навесні 1782 р. родину Потоцьких відвідав Нарушевич, що супроводжував Станіслава Августа в подорожі на Україну і занотував у своєму “Diariuszu” такі слова: “...король оглядав покої палацу, що відзначалися вишуканістю архітектури, внутрішнім розташуванням апартаментів і коштовним їхнім умеблюванням, найпершим в країні” [9]. Що слова королівського літописця не були тільки марними лестощами, доводить подібна думка іншого свідка Юліана Урсина Немцевича, котрий оглядав Тульчин вже після смерті Щенсного [10].

Потоцькі, облаштовуючи свою нову резиденцію, не забули також про культурні цінності. Було засновано придворну бібліотеку, яка була влаштована поруч зі спальнею Потоцького; книжковий фонд її на момент смерті пана з Тульчина становив близько 17 тис. томів. Можливо, до її складу увійшла велика бібліотека батька Потоцького, привезена з Тартакова [11], вірогідно також, Жозефіна зосередила тут дукельські книжки. Щенсний, шанувальник музики, заснував придворний оркестр і довірив його керівництво талановитому артисту – Ferrarі [12]. Подружжя, відповідно до традицій батьківських домів, а також згідно із зацікавленістю і власними уподобаннями, прийняли також рішення про створення театру.

З цією метою був навіть побудований окремо “*operhaus*” у новому архітектурному стилі, будову якого було закінчено незадовго перед травнем 1787 р. Сцена цього “*operhaus*” мала служити як театральним репрезентаціям, так і концертам дворового оркестру, а також сольним виступам “*virtuoso*” Ferrarі [13].

Відтворення театального життя Тульчина нашоухується сьогодні через відсутність документації, на великі труднощі. Особливо невизначений є з цієї точки зору перший, найважливіший період історії сцени Потоцьких, пов’язаний з особою Жозефіни з Мнішків, без сумніву головної натхненниці тульчинських

починань, цей період належало б закрити, беручи приблизно за основну дату розлучення Потоцьких – 1798 р.

Діяльність тульчинського театру в цих роках за дослідженнями польського вченого Романа Соболя [14] засвідчують два документи. 19 травня 1784 р. “*Gazeta Warszawska*” помістила наступне повідомлення: “3 Немирова, 15 травня 1784 р. 8 травня в Тульчині, ... урочисто святкували іменини найяснішого пана, даючи великий бенкет. Після обіду був влаштований концерт Ferrarі, славного музиканта, після якого грали французьку і польську комедію, яку виконувала ясновельможна пані Wojewodzina з вишуканими дамами і кавалерами для ушанування самого монарха. Після закінчення комедії та італійської опери, з’явилася чудова ілюмінація з усіх мансард квадратного двору з кількома тисячами масляних ламп. У фіналі виводвища було виставлено піраміду з монограмою ордена Св. Станіслава, прикрашену чудовим світлом. Наступними були асамблеї зі стріляниною з гармат і сильною ручною стрільбою, що тривали до третьої години ночі.

Наступного дня продовжувався прийом з концертами, комедіями, операми і балами, гучною стріляниною з гармат і ручною стрільбою аж до 5 год. ранку. Днів з десять вони веселилися” [15].

З цим повідомленням тогочасної преси найточніше пов’язаний фрагмент листа дружини маршалка Жозефіни Амалії, котра розважалася в Тульчині в 1787 р. і була свідком Станіслава Августа в резиденції Потоцьких: “...Тульчин. 19 травня. Сьогодні ввечері маємо їхати до лісу, що знаходиться за півмилі звідси, облаштованого на кшталт англійського саду, говорять, що місце має бути дуже гарним; потім вирушимо до театру, який має бути ілюмінований. У ньому відбудеться концерт за браком опери, бо влаштувати її було неможливо, тому що більша частина акторок нездорова...” [16].

На жаль, кореспондент “*Gazety Warszawskiej*” не згадав жодної назви комедій, що були представлені в Тульчині 15 травня, не згадав також назви тієї італійської опери. Але його інформація, що була трактована в сукупності з цінним додатком Жозефіни, проливає світ на тодішній характер тульчинської сцени. Виявляється, що там продовжували традиції і досвід дукельського театру, що проявлялося як у пристрасті вищого світу до комедійних вистав, так і в факті аматорської діяльності акторського колективу на чолі з Жозефіною Потоцькою з родини Мнішків. Проте одночасно належить зауважити і певні нововведення: інсценізації італійських опер. Ця обставина засвідчує, поза сумнівом, що в Тульчині діяла трупа італійських оперних професіоналів, це тільки вони могли реалізувати вистави цієї категорії; зрештою, більш пізній

лист Жозефіни Амалії підтверджує це безперечне спостереження. Крім того, цей лист з'ясовує дивовижну відсутність найменшої згадки в повідомленні Нарушевича про вистави, що були влаштовані з приводу візиту Станіслава Августа: опери не демонстрували через раптову і масову хворобу акторок. Причиною ж невіступу акторів-аматорів з комедією могла бути тільки одна: ймовірно аматори тульчинської сцени не мали відваги грати перед достойним гостем, котрий був занадто досвідченим глядачем, щоб наводити на нього нудьгу і дратувати місцевою продукцією.

Ще один, вже посередній доказ активності тульчинського театру в добу перед розділом Польщі становить знайдений реєстр гардероба і театральної бібліотеки в Тульчині. Хоча списки ці були складені лише в 1803-1804 рр., однак можна не сумніватися, що зазначені в них костюми і театральні тексти були складені протягом декількох років. Але ці реєстри не дають також конкретної відповіді на засадничі питання: яким був репертуар театру Потоцького в першій і пізніших фазах його існування, яка з 70 зареєстрованих там комедій, драм, трагедій і опер дочекалися сценічної реалізації. На підставі цих списків можна виробити тільки найбільш загальне поняття про уподобання, смак і театральну культуру тульчинського товариства [17].

Компонуючи з різних крихт спосіб життя і театральну культуру Тульчина в першій фазі існування цієї сцени, не можна оминати мовчанням автора драм, котрий, як нам здається, відіграв значну роль, особливо на початку історії театру Потоцьких.

Йдеться тут про відомого прибічника і пособника Станіслава Щенсного, Томашевського (Dyzmę Wończa Tomaszewskiego), який власне у вісімдесятих роках XVIII ст. мешкав разом з дружиною у Тульчині; з цього періоду також походить перша комедія Томашевського "Подружжя в розлученні", що була надрукована і представлена вперше у Варшаві в 1781 р. (наступні вистави: 1783 р., 1790 р., 1791 р.) [18]. Дуже ймовірно, що довірений слуга Щенсного не тільки брав участь у тульчинських театральних працях, але подбав також про показ там комедій, які користувалися доброю славою серед публіки і критики.

Є й інші факти зв'язку Потоцьких з театральним життям епохи, їхньої участі у гучних сучасних виставах, а також впливу на походження і форму деяких відповідних до обставин драматичних творів.

У листопаді 1786 р. Чарторийські подбали про приїзд до Пулав Щенсного, щоб продемонструвати йому "Matkę Spartanke" Княжніна [19]. Не йшлося однак у цьому випадку про виклик здивування пана з Тульчина стосовно драматурга і акторів конкурентної пулавської сцени. Твір Княжніна мав служити справі антикоролівської консолідації магнатської

опозиції, об'єднання з нею Щенсного, який перебував у той час в ореолі великого патріота і користувався великим політичним і моральним авторитетом. Про авторитет його величі і впливу виразно свідчить чотиривірш, який Княжнін розмістив на останній сторінці першого видання опери:

З твоєї душі автор Spartanki
Брав кращі думки, діячу єдиний!
Йому за рими – квітів в'язанки,
Тобі ж вітчизна – за вчинки [20].

Блиск короткотривалої і ранньої слави чоловіка, який став натхненням придворного поета Чарторийських, був спрямований також на Жозефіну Потоцьку. І вона дочекалася хвилі, коли два інші драматурги внесли її ім'я на сторінки своїх книжок. Першим вчинив то Вибицький, присвятивши дружині генерала кінної артилерії патріотичну оперу під назвою "Polka" (1788 р.). Другим був Кубліцький, який піднявши ідентичну тему в п'єсі "Obrona Trembowli, czyli męstwo Chrzanowskiej" (1788 р), приписував її Жозефіні Потоцькій і прислав чистовик на початку 1788 р. до Тульчина. Дружина Щенсного підтвердила своїм підписом, що одержала рукопис листом від 19 червня 1788 р. і висловила автору вдячність за присвячення, цей лист Кубліцький опублікував у другому виданні "Obrony" від 1789 р. [21].

Незважаючи на те, що не існує жодного доказу цього, з'являється припущення, що в ці роки патріотичної слави Щенсного, загальної його похвали і захоплення, належало також і в тульчинському театрі показати твори патріотичної тематики. Вірогідно, там повторили після Пулав "Matkę, Spartanke", можливо, пані Потоцька піклувалася про показ, присвячених їй текстів?

Театр, котрий нещодавно проголосив хвалу Щенсному-патріоту, мав незабаром стати інструментом критики його думок і політичних вчинків, а також місцем глузуливої і злісної демонстрації почуття зневаги варшавської публіки вчорашньому позитивному герою, а сьогодні шефу Тарговиці. Вперше Потоцькому довелося дослідити цю функцію театру після прем'єри "Powrót posła", комедії, що улучає без прикриття в опозицію, яку він очолював; послужливі покровителі швидко підхопили цей намір п'єси Немцевича і з обуренням доповіли про неї патрону, який перебував поза Варшавою [22].

Через півтора року пізніше, вже за доби панування Тарговиці у Варшаві стався певний дуже красномовний театральний інцидент. Його докладно зреалізував Ян Дембовський у таємному листі до Ігнація Потоцького, що був написаний 6 листопада 1792 р.: "В неділю відбулася вистава, що викликала збентеження, була показана комедія "Великі речі і чому ж це мені заважає" (Wielkie rzeczy i coś mi to wadzi)". Що було причиною вигуків і оплесків, свідчить зміст.

Пан Щенсний, неодружений, домагався дочки певного пана; коли вже справа дійшла до одруження, в театрі з'явився приятель пана, що хотів видати заміж дочку за Щенсного і сказав: "Поважний, пане, застерігаю тебе мого приятеля, не видавай своєї дочки за пана Щенсного, це зрадник, підла людина, власні інтереси якого приховуються за уявною порядністю, а в душі – негідник і т.д.". На ці слова було дано відсіч, один раз, другий, аж декілька разів і через ці повторення актор мало не втратив свідомість у театрі. Оплески тривали довго, публіка волила "Annoncer", вийшов головний актор і тільки-но мав оголосити, яку п'єсу далі будуть грати, як публіка вигукнула те ж саме. Задовольнили вимогу і ту ж саму комедію мали грати у вівторок, але коли згори прийшли накази, щоб її більше не показували, перед початком спектаклю головний актор вибачився перед глядачами за те, що обіцяна комедія не може бути більше показана" [23].

П'єса Заблоцького "Wielkie rzeczy i cóż mi to wadzi", прем'єра якої відбулася ще в 1787 р., не мала в дійсності жодного генетичного зв'язку з особою Щенсного-Потоцького; відновлена 4 листопада 1792 р., вона стала раптом твором найбільш актуальним, майже антитарговицьким. Підступний образ у цій п'єсі мав ім'я – Щенсний. Це було підхоплено і ототожнено вигадану комедійну постать з її дійсним однофамільцем Станіславом Щенсним-Потоцьким, маршалком тарговицької конфедерації [24]. Повідомлений про цей випадок Щенсний не вимагав зняти п'єсу зі сцени, усвідомлюючи, що всілякі репресії були б у цій ситуації лише підтвердженням слушності, що актуалізує сприйняття тексту Заблоцького [25].

В 1798 р. тульчинський театр офіційно позбавився своєї співзасновниці і колишньої покровительки, тому що в цьому році Щенсний розлучився із Жозефіною, а дійсний кінець цього зв'язку, який у останній момент спробував рятувати Суворов, наступив набагато раніше і пов'язувався з доволі гнітним романом Потоцького з Софією Вітт. Не безвинною тут була також Жозефіна, яка занадто любила чоловіків і котра в цьому ж році померла в Петербурзі в результаті ускладнень, що були наслідком операції по перериванню вагітності [26]. Належить вважати, що у зв'язку з родинними перипетіями Потоцьких, а також трагічними результатами політичної діяльності пана Щенсного, світське життя, а також театральне життя Тульчина після 1793 р. серйозно ослабло, або навіть зовсім замгло. Потоцький у 1793-1795 рр. перебував з Софією за кордоном, його ж законна дружина охоче перебувала у своєму палаці в Петербурзі, навідуючись тільки при нагоді до Тульчина (приїхала сюди в 1795 р. щоб народити дитину, яка була зачата від петербурзького коханця) [27].

Шлюб Щенсного з Софією Вітт відкрив нову сторінку в історії Тульчина і його театру.

Наступниця Жозефіни подбала про те, щоб її і чоловіка резиденція засвітилася новим блиском. Леон Потоцький, родич Щенсного, свідок і учасник тульчинського двору в ті роки писав: "Спосіб життя в Тульчині був упоряджений на монархічній основі. Дім завжди наповнений людьми, бо, крім чисельної родини, з'їжджалися сюди мешканці з усього краю, навіть з-за австрійського і пруського кордонів... Всі річні іменин панства воевод і їхніх родин святкували з найбільшою урочистістю, а коли прийшов період балів, кімнати тульчинського палацу лунали відголосками музики, застілля змінювалися, бал змінював новий бал, театри, маскаради без перерви. Статні молоді доньки господаря допомагали мачусі пожвавленню розваг, а молоді зяті сприяли цьому. На день народження пана воеводи, коли з'їхалася майже вся сім'я, представили зробити йому сюрприз, чи скоріше представити в живих образах грецький Олімп. Подобиць цієї урочистості я не буду описувати, назву тільки деяких осіб, які брали в цьому участь. Сама дружина воеводи була Юноною, молодий Щенсний-Потоцький, син воеводи – Юпітером., ... моя мати – Флорою, п'ятнадцятирічний Володимир Потоцький – Марсом, ... а мене, перевдягнутого в Бахура, і сидячого на бочці, в кінці торжества втягнули до Олімпу" [28].

У списку тодішніх гостей і домочадців Щенсного треба ще вписати Трембецького, який знайшов у Тульчині довічний притулок після залишення сусіднього Гранова Чарторийських. Дещо раніше від автора "Sofiówki" прибув сюди також з Галіції Томашевський, який власне в цих роках повертається до драматичної творчості, пишучи комедію "Pierwsza miłość", що була видана у Липську в 1805 р. [29].

У той час товклися по тульчинських кімнатах численні французькі емігранти – прибічники монархічного устрою, що шукали притулку під дахом ідейно близького їм польського магната. Були серед них і вибиті із сідла революцією аристократи, і звичайні шахраї і ділки [30]. Варто згадати про цих французів, оскільки дуже імовірно, що вони могли якось впливати на формування тогочасного репертуару тульчинської сцени.

Саме на роки третього шлюбу Щенсного припала спроба інтенсифікації театрального життя Тульчина, розвиток якого був загальмований подіями доби Тарговиці, останнім поділом Речі Посполитої, а також смертю Жозефіни.

У цей час, мабуть у 1800 р. у Потоцьких з'явився Антоній Жмійовський, котрому було довірено керівництво домашнім театром. Передтульчинський період життя і діяльності, прийнятого на роботу Щенсним, керівника придворного театру, докладно не відомий. Знаємо лише, що спочатку він був касиром трупи

Богуславського і там скоріш за все випробував свої акторські вміння, граючи другорядні ролі [31]. У 1795 р. він належав до сформованої Тучемським варшавської акторської трупи, яка розпочала свою діяльність у серпні того ж року з постановки “Kotka Zgubionego”, а також оперети російською мовою під назвою “Wielkie święto” [32].

Три роки по тому Жмійовський прибув до Кам'янець-Подільського і, отримавши дозвіл генерал-губернатора графа Гудовіча, підписав у 1798 р. трирічний контракт на керівництво публічним театром. Фінансові умови виявилися для антрепренера дуже не вигідними і Жмійовський, зазнавши серйозних збитків, перейшов на посаду режисера в Тульчині [33]. Про те, що сталося це в 1800 р., міг би свідчити наступний факт: у названому році кам'янецький театр орендував новий підприємець Лотоцький, котрий скоріше за все прибув із Києва [34].

Невідомо, як довго перебував Жмійовський у Тульчині. Згадки про нього розсіяні по працях, що стосуються історії провінціальних театрів у Києві, Житомирі і Кам'янець-Подільському, повні прогалин і невизначеності. Одні подають, що від 1805 р. він був антрепренером у Києві [35], це могло означати, що власне у цей час він залишив Тульчин. В інших джерелах натомість говориться, що безпосередньо від Потоцьких Жмійовський поїхав до Житомира, де заснував перший постійно діючий театр [36]. Це повинно було відбутися невдовзі після 1808 р., оскільки до цього часу діяла там мандрівна трупа Лотоцького [37]. У 1811 р. Жмійовський знову з'явився у Кам'янець-Подільському, “як антрепренер” польської трупи артистів і орендував тамошній театр до 20 січня 1813 р. [38].

Жмійовський добре послужив Тульчину. З моменту від'їзду керівника тульчинського домашнього театру, він закінчив своє багаторічне існування. Це, без сумніву, було пов'язано з фактом смерті Щенсного (1805 р.). Тому з цього моменту почався стрімкий занепад Тульчина і його колишньої розкоші. Слабшає зацікавленість до мистецтва і культурних устремлінь, замість цього бурхливо зростає розпуста, пияцтво і гра в карти; яскравим символом сутності тульчинського життя цього періоду можна вважати Трембецького, що декламує стару “Ode do Priara” [39].

Найкраще відомий період діяльності Жмійовського – це час керівництва у Житомирі, а театральні починання у цьому місті, минулого керуючого тульчинської сцени, проливають світло на його особистість. Відомо, що Жмійовський представляв твори Богуславського і Заблоцького, не бракувало також у репертуарі сцен із п'єс Шекспіра. В 1829 р. він організував навіть малий оперний театр.

Будучи давнім співпрацівником і, можна сказати, учнем Богуславського, не був

Жмійовський також позбавлений авторських амбіцій. Таким чином, він грав на житомирській сцені твори власної композиції, що часом відзначилися чудернацькою оригінальністю.

Жмійовський відзначався неабияким даром вимови і пам'яті, був також досконалим організатором, який умів вести театральну справу. Але довелося і Жмійовському подивитися на занепад своєї справи; до цього призвели різноманітні зовнішні обставини, а також літній вік директора. Залишений акторами, він помер у 1833 р. у злиднях [40].

Поява у Потоцьких Жмійовського – професійного режисера і актора, доводить, що в останні роки життя Щенсного тульчинський театр спирався на професійні сили. Тому можна припустити, що Жмійовський прибув сюди разом зі своєю акторською трупою. Але з того не мусить виникати думка, що в Тульчині виступали тоді виключно актори-професіонали; приведені раніше звіти кореспондента “Gazety Warszawskiej” (а також спогади Леона Потоцького) свідчать, що серед панів і тульчинських гостей ніколи не бракувало акторів-аматорів, отже, вони могли і тепер співпрацювати з професіоналами під фаховим керівництвом Жмійовського.

Тульчинське товариство не обмежувалося однак оглядом художньої продукції власного домашнього театру. Відбувалися тут також гастрольні виступи труп, що приїздили сюди, мандруючи південно-східними землями колишньої Речі Посполитої. У 1807 р., наприклад, розважалася в Кам'янець-Подільському, а також у Дубнах варшавська трупа оперних артистів з відомим тодішнім співаком Janem Nepomucenem Szczerowskim. Варшавське товариство завітало також до Тульчина. Цей факт дозволяє припустити, що до Потоцьких з'їжджалися неодноразово, зблизька і здалека, різноманітні мандруючі трупи. Це могли бути актори з Кам'янець-Подільського, Житомира, чи навіть з Києва; можливо, що дістався сюди зі своїм колективом Jan Nepomucen Kamiński, котрий після того, як залишив Львів виступив у 1803 р. у Кам'янці, потім у Дубні і ще раз в Кам'янець-Подільському в 1805 р. [41].

Єдиним конкретним і безпосереднім слідом діяльності Жмійовського в Тульчині є підписані ним, згадувані ним вже описи господарського майна: реєстр театрального гардероба, що був складений у 1803 р., а також список театральної бібліотеки від 31 березня 1804 р. На підставі цих документів не пощастить, на жаль, відтворити, те, що було найчастішим репертуаром сцени Потоцьких. Можна однак, дякуючи їм, виробити загальний погляд на культуру і театральні уподобання Тульчина. А це вже досить багато в ситуації, коли стан знання про ці справи дорівнює майже нулю.

Текст реєстрів театрального гардеробу і театральної книжкозбирання, посилається на рукописи, що на сьогодні знаходяться в ЦДІАК України у Києві, ф. 49, оп 1, спр. 535. На першій сторінці цього рукопису, що в сукупності складається з 30 пронумерованих сторінок, де пізніше безсумнівно рука бібліотекаря чи архіваріуса зробила олівцем примітку: “Реєстр театрального гардеробу, декорації – список складено 1803 р. в Тульчині”. Сторінки від другої до десятої складають реєстр театрального гардеробу. На сторінках від десятої до п’ятнадцятої записано: “Реєстр масок з гардеробу ясновельможного пана Добродія милостивому государю пану Жмійовському, що були віддані до театрального гардеробу”; а також список “Речей з гардероба ясновельможної пані Добродійки, що були віддані до театрального гардеробу ясному пану Жмійовському”. Дві наступні сторінки рукопису (16 і 17) вільні; після відміни їхньої нумерації на сторінках записано від шістнадцятої до вісімнадцятої “Реєстр відданих театральних книжок милостивому государю пану Жмійовському і опер ясновельможним паном Добродієм 31 березня 1804 р. в Тульчині”. Решта сторінок аж до кінця – вільні.

Текст рукопису пізніше було модернізовано згідно із сучасними засадами орфографії, тобто ліквідовано як давній правопис, що постає з норм вісімнадцятого століття, так і ознаки провінційного правопису. Крім того, осучаснено ряд давніх фонетичних явищ, як наприклад, зникнення носового призвучу у вимові; нахил голосного “e”. Паралелізм, що з’являється у записі того самого слова уніфіковано приведенням до форм, що виступають статистично частіше. Однак залишено представлені в рукописі старопольські фонетичні паралелізми типу: *hatlas – atlas, aftowany – haftowany*, а також давні словотворчі форми типу: *stażka – wstażka*. Скорочено також помилковий правопис, що походить з іноземних мов. Усунуто врешті певні мовні особливості, що з’являються в “реєстрі книжок”, перетворюючи тим самим мовну форму відповідно до звучання титульних сторінок інвентаризованих друкованих творів. Різноманітні доповнення тексту, що здійснив видавець, взято у дужки.

Автор реєстру театральних книжок оперує дуже лаконічним записом: найчастіше скорочений заголовок, жанрове визначення, а також кілька актів. Спираючись головним чином на Бернацького (“Репертуар сценічних творів”) проведено бібліографічну ідентифікацію тульчинських записів. Внаслідок цієї процедури до кожної позиції “Реєстру бібліотеки” додано примітку (з нового рядка), що містить детальнішу бібліографічну інформацію, а також інші необхідні деталі, які

пояснюють (у випадку існування декількох видань цього тексту, а також появу його у збірниках, подано лише перше і окреме видання). Обґрунтування потребує ще застосований тут метод запису банальних комедій і драм під прізвищами відомих перекладачів: Так чинили тому, що відповідно до вказівок сучасної поетики, це не були автентичні переклади, а переважно вільні переробки з невстановленим ступенем залежності. Однак скрізь, де було це можливо, подано інформацію про іншомовне джерело цього запозичення чи натхнення. Від традицій такого запису відступили у випадку трагедії, оскільки їхні перекладачі намагалися взагалі дотримуватися текстів оригіналів [42].

Неможливо сьогодні розгадати всі обставини, котрі супроводжували виникненню описів господарського майна. Одне є безсумнівним: вони становлять прояв невідомих реорганізаційних дій, що впорядковували діяльність тульчинського театру.

Виявляється, що існуючі до цього часу записи театрального тульчинського гардероба були в 1803 р. значно збільшені. Існуючий до цього часу їхній стан виражався числом 264 інвентарних позицій, що означає, що в скринях знаходилося усього, якщо підсумувати окремі одиниці, 469 найрізноманітніших уборів і реквізитів. Ці запаси мали тепер поповнитися завдяки передачі нових костюмів з особистого гардеробу обох Потоцьких. Таким чином Щенський віддав у руки Жмійовському багату колекцію масок, тобто комплекти найрізноманітніших екзотичних маскарадних костюмів, а також більше десятка штук плащів, кафтанів, жупанів і т.п. Схоже вчинила і Софія Потоцька, передаючи директорові дворового театру з власного зібрання значну кількість суконь, накидок, спідниць, фартухів тощо. Таким чином Жмійовський мав біля 700 одиниць різного вбрання і реквізитів.

На підставі списків Жмійовського можна уявити собі тільки дуже уявне поняття про репертуар тамтешнього театру і характер організованих у Тульчині видовищ. Всі спроби докладних з’ясувань є ненадійними.

Обмежуючись необхідністю найзагальніших тверджень і оцінок, можна сказати, що на тульчинській сцені повинні були виставляти багато творів на тему сучасних звичаїв, про що свідчила порівняно велика кількість модних на той час фраків, штанів, а також всілякого роду жилетів, що знаходилися в гардеробі. Здається, також були підготовлені у великій кількості кунтуші, жупани та інший шляхтянський одяг.

Не бракувало також у тульчинському репертуарі і драматичних творів, опер, балетів, або тих самих tableaux – у вигляді згаданих Леоном Потоцьким, що засновані на міфологічних і античних мотивах, оскільки в гардеробі знаходилося біля двохсот грецьких і

римських “жупанів”, а також один римський кашкет. Вміст гардероба свідчить, що театру Потоцьких не були чужими найулюбленіші колись у Дуклі так звані “арлекінади”, тому що в реєстрі записані три арлекінські шапки, а також п’ять повних уборів для Арлекіна – два суконні і три з розмальованого полотна. Про наявність у репертуарі Тульчина вистав і видовищ, що містять найулюбленіші в період Просвітництва східні мотиви, вказували представлені у великій кількості комплекти турецьких, левантинських, індійських, китайських, негритянських, ефіопських та інших костюмів. Ставили також твори і влаштовували вистави, в котрих був присутній місцевий фольклор: польський, європейський, циганський, жebraцький, були також інсценізації, що містять російський фольклор. Адже не без причини в скринях театального гардеробу знаходились краківські убрання, єврейські ярмулки, циганський жилет, сорочка і торба жebraка, шаровари і сукні, а також руські сарафани. Не цуралися в Тульчині вистав у дусі модного в період рококо образу сентиментальної селянки, тому що серед інвентаря було знайдено декілька костюмів, необхідних для їхньої реалізації, а саме штани, кафтани і пастуші капелюхи.

Як впливає з цього поверхневого перегляду, театр Потоцьких у Тульчині наслідував уподобання своєї епохи і з цієї точки зору був типовим представником театральної культури другої половини XVIII ст., типовим магнатським театром. Багато чого також вказує на те, що, продовжуючи в загальних рисах дукельську репертуарну лінію, театр у Тульчині переріс однак її своїм розмахом, різноманітністю драматичних форм, що були реалізовані ним.

Незабаром після упорядкування гардероба Жмійовський приступив до складання переданих йому Щенським театральних друкованих творів польською мовою, а також декількох оперних партитур.

У сумі це було понад 70 *voluminów*, які були укладені у чотири розділи: комедії, драми, трагедії, опери. Директор тульчинської сцени не мав найменших клопотів з жанровою класифікацією окремих творів, чітко дотримувався визначень, що містилися на титульних сторінках друкованих видань.

Найчисленнішу, бо займала аж 50 позицій, складала група комедій; цей факт, здавалося, вказував на, в основному, розважальний характер починань і театральних зацікавлень, додатково підтверджуючи висловлену вже думку про продовження Потоцьким традицій і досвідів сцени Мнішків. З улюблених дукельських авторів у списку з’являються *Bohomolec*, *Goldony*, *Molier*, *Marivaux*, а також *Saint-Foix*. Не бракувало тут також численних пристосувань та інших переробок менш чи більш відомих французьких комедіографів: *Regnard*, *La*

Chaussee, *Dancourt*, *Destouches*, *Romagnesi*, *Lesage*, *Sedaine*, *Carmontelle*, *Bret* та ін.

У тульчинському зібранні знаходилося, крім того, кілька німецьких авторів, у тому числі *Lessing* і *Weidmann*. Потрапили сюди також кілька англійських комедій. В окрему групу можна виділити польські сучасні комедії. У Тульчині було зібрано дев’ять драм; тут також домінують французькі автори.

Серед авторів трагедій на першому місці треба назвати: *Voltera*, з “*Alzyra i Meropa*”. Далі йдуть: французи – *Racine*, *Defevre*, німець – *Diericke* і росіянин – *Сумароков*. Польську трагедію самотньо репрезентував *Zygmunt August Wybicki*.

Реєстр замикають чотири, як їх окреслив Жмійовський, опери. У зв’язку з цією останньою групою належить чітко підкреслити розважальний характер словесно-музичних творів, що були накопичені в Тульчині. Говорячи про Тульчинську театральну бібліотеку, належить пам’ятати, що укладений Жмійовським реєстр висвітлює її стан на 31 березня 1804 р. Однак існують підстави для твердження, що театральних текстів у Потоцьких було набагато більше, але вони були з часом розпущені або знищені. Можна, наприклад, стверджувати, що мусила туди також потрапити перша комедія *Томашевського*, як і вже згадані, присвячені *Щенському* і його другій дружині, твори *Княжніна*, *Кубліцького* і *Вибицького*. До речі, цих друкованих творів немає у списку Жмійовського.

Збудований виключно на архівних документах ескіз до образу театального Тульчина був би неповним ще з однієї причини. Передана Жмійовському збірка друкованих творів, що обіймає (за винятком опер) театральні тексти виключно польською мовою, становила заледве частину всіх зібраних і збережених у Потоцьких книжок.

Бібліотека налічувала 17 тис. томів. Вона з часом була розпорошена, але випадково зберігся до сьогодні каталог, що був укладений, як можна судити з бібліографічних записів, по 1805 р., тобто після смерті Щенського (вірогідно в період справ, пов’язаних зі спадком). Про багатий і різноманітний тематичний профіль тульчинської бібліотеки говорять вже самі назви окремих справ, що були видобуті з того каталогу, який був написаний французькою: теологія, право і політика, ремесла і мистецтво, художня література, історія і хронологія, подорожі і описи іноземних країн, словники і граматики, атласи і гравюри.

Крім польських книжок, було їх тут зрештою дуже мало, знаходилися в книгозбірнях Потоцьких твори латинською, французькою, німецькою та італійськими мовами. У бібліографічних поясненнях з’являються дати видання окремих друкованих творів, що

засвідчують, що до Тульчина широким струменем спливали численні видавничі новини, як зі своєї країни, так і передусім закордонні, в основному – французькі. Можна вважати, що багато цих книжок Щенсний привіз зі своїх частих закордонних вояжів. У переліку “Художня література” звертають увагу численні і виключно французькі театральні п’єси [43].

Театр в усі часи був, є і буде інструментом і формою пізнання та усвідомлення феномена людини, виразу духовно-культурних, мистецько-естетичних ідеалів людської спільноти, відображення політичного устрою, ідеологічних вчень. Про це свідчить історія людства і історія магнатського театру Потоцьких у Тульчині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовский А. Старинный театр в Европе. – М., 1870.
2. Полевой И. Исторический очерк средневековой драмы. – СПб., 1865.
3. Петров Н. Старинный южнорусский театр // Киевская старина. – 1882. – Т. IV.
4. Антонович Д. Das ukrainische Theater / Das geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart. – Münster, 1930; Антонович Д. Театр // Загал. Укр. енцикл. (“Книга Знання”). – Т. III. – С. 509-518; Антонович Д. Триста років українського театру. – Прага, 1925; Антонович Д. Український театр. – Прага, 1923.
5. Sobol R. Z dziejów teatru Potockich w Tulczynie // Pamiętnik Teatralny. – 1966. – Z. 1-4. – S. 189-222.
6. Баженова С.Е. Джерела виникнення польського театру на Поділлі // http://www.forest.ru/tovtry/ru/history/statti/dzherela_polskiego_teatru.html
7. Mrozińska S. Ze studiów nad kostiumem w polskim teatrze Oświecenia // Pamiętnik Teatralny. – 1954. – Z. 3-4. – S. 99-124; Dąbrowski S. Niedole aktorów w XVIII wieku // Pamiętnik Teatralny. – 1954. – Z. 3-4. – S. 251-254. <http://www.ukraine-poland.com/u/kultura/kultura.php?id=810>
8. Naruszewicz A. Diarisz podróży Najjaśniejszego Stanisława Augusta, króla polskiego, na Ukrainę i bytności w Krakowie aż do Warszawy dnia 22 lipca roku 1787. – Warszawa, (po 22. VII. 1787). – S. 163.
10. Niemcewicz J.U. Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte. – Paryż, 1858. – S. 305-306.
11. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1892. – T. 12. – S. 217.
12. Czartkowski Adam. Pan na Tulczynie. Wspomnienia o Stanisławie-Szczęsnym Potockim, jego rodzinie i dworze. – Lw., 1925. – S. 21.
13. Naruszewicz A. Diarisz podróży Najjaśniejszego Stanisława Augusta, króla polskiego, na Ukrainę i bytności w Krakowie aż do Warszawy dnia 22 lipca roku 1787. – S. 164-165.
14. Sobol R. Z dziejów teatru Potockich w Tulczynie // Pamiętnik Teatralny. – 1966. – Z. 1-4. – S. 197-198.
15. Gazeta Warszawska. – 1734. – 19 maja. – № 40 (Suplement).
16. Listy pani Mniszchowej, zony marszałka w. Koronnego, pisane do matki, pani Zamoyskiej, z domu Poniatowskiej, woewodziny podolskiej, 1787. Wyd. J.I. Kraszewski // Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. R. 1866. – Paryż, 1887. – S. 217-218.
17. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.49. – Оп.1. – Спр. 535.
18. Komedia obyczajowa warszawska / Oprac. A. Jendrysik. – Warszawa, 1960. – S. 398-400.
19. Książnin F. D. Utwory Dramatyczne / Wybór. Oprac. A. Jendrysik. – Warszawa, 1958. – S. 37-41.
20. Książnin F. D. Poezje. Edycja zupełna. – Warszawa, 1787. – T. 2. – S. 43.
21. Wybicki J. Utworydramatyczne / Wybrał, opracował i wstępem opatrzył R. Kaleta. – Warszawa, 1963. – S. 51-53.
22. Dihm J. Niemcewicz jako polityk i publicysta w czasie Sejmu Czteroletniego. – Kraków, 1928. – S. 90-91.
23. Tajna korespondencja z Warszawy, 1792-1794. Do Ignacego Potockiego Jan Dembowski i inni / Oprac. M. Rymyszyna i A. Zahorski. – Warszawa, 1961. – S. 88.
24. Raszewski Z. Staroświeccyzna i postęp czasu. O Teatrze polskim (1765-1865). – Warszawa, 1963. – S. 185.
25. Tajna korespondencja z Warszawy... – S. 97.
26. Czartkowski Adam. Pan na Tulczynie... – S. 43-45.
27. Ibid. – S. 42.
28. Ibid. – S. 51 – 52.
29. Komedia obyczajowa warszawska.... – T. 2. – S. 399.
30. Czartkowski Adam. Pan na Tulczynie... – S. 54.
31. Prusinowski J. Teatr w Żytomierzu od r. 1808 do 1864 // Tygodnik Powszechny. – 1831. – Nr. 42. – S. 661.
32. Bernacki L. Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta. – Lwów, 1925. – T. I. – S. 398-399.
33. Prusiewicz A. Teatr polski w Kamieńcu Podolskim // Ruś. – 1911. – Z. 1. – S. 66.
34. Ibid. – S. 67.
35. Tygodnik Ilustrowany. – 1860. – Nr. 35. – S. 319 (anonimowe omówienie pracy Junga o historii teatru w Kijowie).
36. Prusinowski J. Teatr w Żytomierzu od r. 1808 do 1864... – S. 661.
37. Prusiewicz A. Teatr polski w Kamieńcu Podolskim... – S. 67.
38. Ibid. – S. 71.
39. Sobol R. Z dziejów teatru Potockich w Tulczynie... – S. 204.
40. Prusinowski J. Teatr w Żytomierzu od r. 1808 do 1864... – S. 661.
41. Prusiewicz A. Teatr polski w Kamieńcu Podolskim... – S. 69.
42. ЦДІАУК. – Ф.49. – Оп.1. – Спр. 535.
43. ЦДІАУК. – Ф.49. – Оп.2. – Спр. 14.